

Dariusz Adamczyk

Subkultury – szansa czy zagrożenie dla młodzieży

Działalność subkultur posiada różne odniesienia w społecznej świadomości. Kojarzy się z czymś niezwykłym, nieprzeciętnym, ale nie zawsze bywa postrzegana jako zjawisko pozytywne czy twórcze. Zwykle zjawiskom subkultury towarzyszą ambiwalentne nastawienia i oceny: od skrajnie pozytywnych, wręcz bałwochwalczych, naśladowczych, poprzez neutralne i umiarkowane po wyrażnie negatywne, niechętnie i krytyczne.

1. Cechy charakterystyczne subkultur i przyczyny ich powstawania

Subkultura jest terminem socjologicznym. Oznacza

wzory, zasady, normy zwyczajowe przyjęte i obowiązujące w grupie społecznej stanowiącej część większej zbiorowości, odmienne od wzorów, zasad, norm zwyczajowych przyjętych przez ogół społeczeństwa¹.

„Sub”, z języka łacińskiego, oznacza „pod, blisko”². Subkultura zatem to coś, co jest „pod” kulturą, a więc w znaczeniu wartościującym coś, co jest od niej gorsze. Pojęcie „subkultura” w potocznym rozumieniu stawiane jest w jednym szeregu z takimi określeniami, jak „nieprzystosowanie społeczne”, „patologia społeczna” i kojarzy się z negacją obowiązujących wzorów kulturowych, z rewoltą i buntem³.

Termin „subkultura” jest używany w znaczeniu wartościującym. Wiąże się go z jakąś formą patologii społecznej lub z prymitywizmem, niską jakością uczestnictwa w kulturze. Mówi

¹ *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, Warszawa 1981, t. 3, s. 365.

² Por. K. Kumaniecki, *Słownik łacińsko-polski*, Warszawa 1957, s. 475.

³ Por. M. Filipiak, *Od subkultury do kultury alternatywnej*, Lublin 1999, s. 14.

się o subkulturze narkomanów, pijaków, złodziei kieszonkowych itp. W takim właśnie znaczeniu terminu tego używało się w naukach społecznych. Określano nim różne grupy patologiczne, pozostające w konflikcie ze społeczeństwem.

Przykład rozumienia subkultury przedstawia R. Dyoniziak, pisząc:

Gdy wiele jednostek ma podobne problemy i gdy na gruncie wspólnych zainteresowań i dążeń powstają dość trwałe więzi między rówieśnikami, którzy tworzą im tylko odpowiadające normy, wartości i wzory, to pewna całość tych norm wartości i wzorów stanowi podkulturę określonej zbiorowości⁴.

M. Pęczak definiuje subkulturę jako „względnie spójną grupę społeczną, pozostającą na marginesie dominujących w danym systemie tendencji życia społecznego”⁵. Wyraża ona swoją odrębność poprzez zanegowanie, lub podważanie ustalonych i powszechnie akceptowanych wzorów kultury⁶.

W ujęciu socjologicznym subkultura to

kultura grupy społecznej bądź zbiorowości, różniąca się w podstawowych społeczno-kulturowych aspektach od kultury szerszego środowiska; różnice te dotyczą przede wszystkim wartości i norm społecznych, zwyczajów, tradycji, religii i języka; na przykład subkultura przestępcza obejmuje zbiorowości i grupy społeczne nastawione na podejmowanie działań niezgodnych z obowiązującym prawem; subkultura wycofania się – powstaje w określonej zbiorowości, która rezygnuje z czynnego uczestnictwa w szerokim, społecznie zdefiniowanym i strukturalizowanym procesie osiągnięcia celów kulturowych⁷.

C. Czapów określa subkulturę jako

pewien układ wzorów kulturowych, odpowiednio wyselekcjonowanych ze względu na charakterystyczne cechy określonego, partykularnego środowiska społecznego i ze względu na cechy ról społecznych, które dla tego środowiska są charakterystyczne⁸.

⁴ R. Dyoniziak, *Młodzieżowa podkultura*, Warszawa 1965, s. 11.

⁵ M. Pęczak, *Mały słownik subkultur młodzieżowych*, Bydgoszcz 1993, s. 4.

⁶ Por. tamże.

⁷ K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik Socjologiczny*, Toruń 2000, s. 208.

⁸ C. Czapów, „Grypsera” jako podkultura młodzieżowa, „Więź” 7-8 (1975), s. 43.

Przez podkulturę (subkulturę) rozumie się najczęściej autonomiczny układ norm, wartości i wzorców zachowań oraz ról społecznych wytworzonych przez społeczność jakiejś grupy. Układ ten jest regulatorem społecznych zachowań członków danej grupy. Cechą istotną tego autonomicznego układu jest jego odmienność od norm, wartości i wzorców zachowań będących standardami obowiązującymi ogół społeczeństwa. Odmienność ta może mieć rozmaity obraz i różne rozmiary. Ze względu na uznawane wartości oraz ze względu na moralną jakość wzorców zachowań, subkultura może wzbogacać życie społeczne, albo je przez swoją destrukcję czynić kłopotliwym i nieznośnym⁹.

Charakterystycznymi elementami subkultur są cechy odróżniające je od pozostałych członków społeczeństwa¹⁰. Subkulturę określa się według następujących kryteriów:

- względnie spójna grupa społeczna – wytwarzają się w niej dość trwałe więzi społeczne pomiędzy członkami; dokonuje się to na gruncie wspólnych zainteresowań, akceptowanych norm, wartości, wzorów, odpowiadających jej członkom i ich obowiązujących;
- grupa ta wyraża odrębność poprzez zanegowanie systemu kulturowego, lub niektórych elementów kultury;
- grupa subkulturowa pozostaje na marginesie dominujących w danym systemie tendencji życia społecznego¹¹.

Niewątpliwie subkultura jest grupą nieformalną. Grupy nieformalne opierają się na stosunkach przyjacielskich, towarzyskich, koleżeńskich. Istnieją w obrębie grup formalnych. Członkowie grup formalnych łączą się w grupy nieformalne w różnego rodzaju okolicznościach. Okazją ku temu może być wykonywanie takiej samej pracy, bliskość stanowisk w tym samym zakładzie pracy, pochodzenie z tych samych okolic, wspólne cechy charakteru, jak również inne sytuacje. Grupy nieformalne wynikają ze współzycia, współpracy i współdziałania członków grup formalnych, ale jako osób, a nie jako funkcjonariuszy wykonujących

⁹ Por. H. Machel, *Niektóre właściwości podkultur młodzieżowych*, w: *Podkultury młodzieżowe w środowisku szkolnym i pozaszkolnym*, red. S. Kawula, H. Machel, Toruń 1999, s. 11.

¹⁰ Por. T. Sołtysiak, *Młodzież o podkulturach*, Bydgoszcz 1993, s. 24.

¹¹ Por. M. Filipiak, *Od subkultury do kultury alternatywnej*, s. 17.

określone role w grupie formalnej. Nieformalne grupy dają jednostce zadowolenie z przynależności do przyjaznego zespołu pracowniczego i poczucie bezpieczeństwa, wynikające z przynależenia od grupy koleżeńskiej złożonej z osób, na których pomoc i życzliwość można liczyć¹².

W latach sześćdziesiątych termin subkultura zastosowano do określenia zjawiska kontestacji młodzieżowej. Kontestacja w najogólniejszym rozumieniu oznacza wyrażanie protestu, kwestionowanie czegoś, manifestowanie w zróżnicowany sposób swojego sprzeciwu. Przedmiotem sprzeciwu może być jakiś obowiązek społeczny, instytucja, ustrój lub cała rzeczywistość społeczna. Odnosząc termin kontestacja do kultury, można powiedzieć, że jest to wyrażenie protestu przeciwko normom i wartościom zastanej kultury oraz instytucjom, które na tych normach i wartościach są oparte. Motywem protestu jest odczuwana dysfunkcjonalność tejże kultury wobec potrzeb wstępujących w dorosłe życie młodych ludzi. Subkultury młodzieżowe powstają po to, aby umożliwić realizację tych potrzeb młodzieży, które kultura zinstytucjonalizowała, lekceważy lub wręcz represjonuje. Drogą do spełnienia tego postulatu jest zmiana kultury, przy czym owa zmiana bywa różnie rozumiana, zależnie od stopnia radykalizacji poszczególnych grup subkulturowych. Z tej samej racji różne są przejawy kontestacji, czyli formy, jakie ona przybiera.

T. Waleczny, z kolei, podkreśla społeczny odbiór kontestacji w ramach społeczeństwa globalnego. Pisze on:

Kontestacja jest zjawiskiem uniwersalnym, skierowanym na zmianę kultury oraz wyrażającym protest przeciw zastanym normom i wartościom. Kontestacja lokowana bywa w tym samym obszarze znaczeniowym, co patologia, anomia czy nieprzystosowanie. Z natury rzeczy bywa więc także negatywnie sankcjonowana przez kulturę globalną jako czynnik dysfunkcjonalny wobec ładu społecznego i wewnętrznej integracji systemu aksjonomatycznego. Dlatego kontestacja bywa represjonowana¹³.

¹² Por. J. Turowski, *Socjologia. Małe struktury społeczne*, Lublin 2001, s. 113 n.

¹³ T. Waleczny, *Grupy subkultury młodzieżowej. Próba analizy – propozycje teoretyczne*, „Kultura i Społeczeństwo” 3 (1993), s. 183; por. A. Jawłowska, *Drogi kontrkultury*, Warszawa 1975, s. 303 n.

W poszczególnych subkulturach w trakcie ich rozwoju pojawiły się różne konfiguracje kontestacji. W łonie jednej i tej samej subkultury i w tym samym czasie dochodziły do głosu tendencje i hasła zbliżone do wielu postaci kontestacji.

Subkultury młodzieżowe były i są zjawiskiem złożonym. Różnicuje je struktura, forma wyrażania kontestacji wobec obowiązujących norm społecznych i kulturowych, natężenie kontestacji i zakładane cele działań. Ruchy młodzieżowe są specyficznym zjawiskiem społecznym. Pojawiły się jako wyraz niezgody na zastany świat. Różnicuje je struktura, forma wyrażania poglądów wobec obowiązujących norm społecznych i kulturowych, a także zakładane cele działań¹⁴.

W rzeczywistości społecznej można wyróżnić dwie sfery: sferę trwania i sferę zmiany, sferę statyki i sferę dynamiki społecznej. W tej opcji jednostkę można widzieć dwojako: jako podległą pewnym stałym, niezależnym od niej strukturom oraz jako działającą: modyfikującą, tworzącą struktury, systemy, normy. Subkultury młodzieżowe reprezentują perspektywę *homo creator*, czyli jednostka działająca, lub rozumiana jako wolny twórca świata społecznego. Subkultury są wyrazem niezgody na zastany świat, jego instytucje, wzory społeczne, normy kulturowe i obyczajowe. Forma wyrażania owej niezgody jest tak różna, jak różne są subkultury. Wielość i zróżnicowanie subkultur nie ułatwiają jednolitego i precyzyjnego ich opisu. Przyjmuje się cztery kryteria pozwalające odróżnić i scharakteryzować grupy młodzieżowe: ich założenia ideologiczne, obyczajowość, image i aktywność twórczą¹⁵.

Idee subkultur młodzieżowych zawarte są w wypowiedziach przedstawicieli danych środowisk, w publikowanych gazetkach, piosenkach czy innych formach sztuki uprawianej w ramach ruchów subkulturowych. Ideologia subkultur jest radykalną i uproszczoną wersją liberalizmu, w którym z całą mocą podkreśla się znaczenie wolności jednostki i swobody wyboru własnego stylu życia, sposobu myślenia, doświadczania świata. Sprzeciwia się

¹⁴ Por. S. Nawalny, *Przestępczość nieletnich a subkultury młodzieżowe lat dziewięćdziesiątych*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 3 (2000), s. 29.

¹⁵ Por. P. Piotrowski, *Subkultury młodzieżowe. Aspekty psychospołeczne*, Warszawa 2003, s. 10.

przymusowi norm społecznych i naciskowi autorytetów, nie ceni tradycji. Ogólnie przyjętym autorytetom przeciwstawia się wspólnotę wolnych i poszukujących jednostek. Jest to doktryna radykalnej podmiotowości, realizowana w stroju, sposobie życia, piosenkach¹⁶.

Charakterystyczną cechą ideologii subkultur jest postawa wobec sfery wartości, zarówno estetycznych, etycznych, jak i religijnych. Oznacza to odrzucanie jakiegokolwiek autorytetu „odgórnego”, określającego, co jest w obszarze wartości dobre, wartościowe, ładne, a co złe, nieprzydatne, brzydkie. Konsekwencją takiego podejścia jest przekonanie, że w subiektywnym doświadczeniu jednostki sprawdza się wartość wytworów kulturowych, norm obyczajowych, religii. I tak na przykład, w obrębie ruchu New Age przyjmuje się, że wszystkie religie są równouprawnione. W konkretnym przypadku ta akurat religia jest dobra, która najbardziej odpowiada danej jednostce. Można więc przyjąć, że fundamentem ideologii subkultur jest zakwestionowanie wartości zastanej kultury oraz instytucji na tych wartościach zbudowanych. Zakwestionowanie kultury dominującej przybierało w subkulturach formę wyłączenia się z partycypacji w życiu społecznym lub formę agresji. Przykładem wycofującej się grupy mogą być hipisi, natomiast tej agresywnej – chuligani, punkowie czy skinhedzi.

Jak pisze P. Piotrowski, podstawowymi cechami subkultur są: bezcelowość, złośliwość i negatywizm. Bezcelowość może przejawiać się w dokonywaniu przestępstw. Są to zwykle akty wandalizmu, kradzieże. Przy czym nie jest to traktowane jako sposób wzbogacenia się, ale jako rozrywka, sposób spędzenia wolnego czasu, żeby nie było nudno. Złośliwość jest formą protestu przeciwko autorytetom. Przedmiotem wrogości jest często rodzic, nauczyciel, ksiądz, ale i rówieśnicy. Takie nastawienie do innych ludzi przejawia się w walkach gangów młodzieżowych czy prześladowaniu i uważaniu za gorszych tych młodych osób, które nie należą do danej subkultury. Negatywizm polega na odrzuceniu powszechnie akceptowanych norm i wartości. Tego typu zachowania dewiacyjne cechują członków subkultur. Ze strony społeczeństwa często spotykają się oni z niechęcią czy wręcz

¹⁶ Por. P. Śpiewak, *Ideologie i obywatele*, Warszawa 1991, s. 137.

z potępieniem, co jeszcze wzmacnia ich poczucie solidarności wewnątrzgrupowej. Powoduje to radykalizację ich postawy¹⁷.

Negatywizm subkultur agresywnych bywa zróżnicowany, co widać na przykładzie punków i skinheadów. Hasło punków: „Nie ma przyszłości” jest wyrazem oceny rzeczywistości. Stanowi ono ideologiczny fundament wycofania się i dekadencji. Skinhedzi natomiast uznają się za obrońców porządku, deklarują przywiązanie do tradycji. W ich przypadku ideologia nie tyle wynika z negacji, co z chęci budowy alternatywnej rzeczywistości nawet poprzez przemoc i agresję¹⁸. Punkowie zatem stosują agresję wobec rzeczywistości, której ich zdaniem nie można zmienić. Skini zaś stosują agresję w celu zmiany rzeczywistości.

Sfera obyczajowości w subkulturach daje się łatwiej odczytać i scharakteryzować. Jest ona wyraźnie i celowo manifestowana. Opiera się na założeniu, że jednostka jest nadrzędna wobec norm moralnych. Konsekwencja takiego założenia przejawiała się w poszukiwaniu nowych stylów życia, większej swobodzie, naturalności w stroju i sposobie bycia, spontaniczności, otwartości i bliskości w kontaktach międzyludzkich. Nowa obyczajowość nie pozostawała w sferze samych deklaracji i projektów. Zakwestionowano starą obyczajowość przez realizację haseł wolnej miłości, krytykę tradycyjnego modelu rodziny i wręcz demonstracyjne stosowanie różnego rodzaju używek, głównie alkoholu i narkotyków. Alkohol, narkotyki i wolna miłość stanowiły formę zmanifestowania własnej odmienności. Była to próba naruszenia społecznego tabu, wartości wpajanych przez rodzinę, religię, szkołę, media. Hipisi, na przykład, jasno określali swój stosunek do seksu i narkotyków, poszerzających, ich zdaniem, świadomość. Stany psychodeliczne¹⁹, cenione przez hipisów jako środki poszerzania świadomości, nie były z kolei akceptowane przez

¹⁷ Por. P. Piotrowski, *Subkultury młodzieżowe...*, dz. cyt., s. 16.

¹⁸ Por. J.W. Wójcik, *Od hipisów do satanistów*, Kraków 1992, s. 54.

¹⁹ Angielski termin *psychedelic* od: *psyche* – dusza i *delos* – jasny, widoczny, tłumaczy się jako „poszerzający świadomość i zakres doznań”. To „rozjaśnienie”, „poszerzenie” ma być efektem działania środków halucynogennych, takich jak np. LSD. W formie rzeczownikowej „psychedelia” służy do opisu całego zestawu środków (style muzyczne i graficzne, efekty świetlne, urządzenia generujące dźwięki itd.), za pomocą których starano się wywoływać i wzmacniać narkotyczne doznania i wizje.

skinhedów. Ci z kolei preferowali samokontrolę i trzeźwość umysłu. Niektóre nowe subkultury programowo stronią od rozwiązłości seksualnej i używek. Stawiają za cel osiągnięcie sukcesów, doskonalenie swoich umiejętności (np. skaterzy) itp.

Ruchy subkulturowe można określić jako ruchy ekspresyjne. Są one zorientowane na zmanifestowanie swojej odrębności. Dużą rolę odgrywa w nich kreowany przez uczestników wizerunek samego siebie i swego środowiska. Głównym wyznacznikiem tego wizerunku jest wygląd, fryzura, strój²⁰. Wygląd zewnętrzny pełni w subkulturach wieloraką funkcję. Jest zewnętrznym znakiem tożsamości grupowej zastępującym legitymację. Ma uczyć tolerancji wobec wszelkich dziwactw i odmienności. Jest też znakiem i narzędziem prowokacji. Szczególną rolę odgrywa tu celowa antyestetyka ubioru. Różne rekwizyty stroju mają znaczenie symboliczne, często trudne do odczytania dla ludzi z zewnątrz. Wygląd jest również ekspresją własnej osobowości, dlatego zawiera znaki indywidualne. Każdy szanujący się hipis lub punk sam sporządzał swój strój, akcentując w nim coś specyficznego dla siebie.

Hipisi przez swój wygląd manifestowali przede wszystkim swoją wolność. Długie włosy i brody kłóciły się z mieszczańskim wyobrażeniem codziennej estetyki. Hipisi ignorowali to wyobrażenie. Charakterystyczne akcesoria stroju punka (łańcuchy, obroże, kolczaste ozdoby, kolczyki w uszach itp.), które czyniły go podobnym do niewolnika, to wyzwanie i oskarżenie społeczeństwa. Swoim wyglądem punki zdawali się mówić:

Jesteśmy obrazem społeczeństwa, które wy stworzyliście przez milczenie, aprobatę, rezygnację. Jesteśmy waszą przyszłością²¹.

Aktywność twórcza w subkulturach młodzieżowych manifestowana jest szczególnie w sztuce. Składa się na nią: niezależny

²⁰ Por. T. Sołtysiak, dz. cyt., s. 24; A. Frączek, B. Trochalska, *Styl ubioru jako wyznacznik postaw młodzieży*, „Polska Młodzież” 1 (1989), s. 134-147; R. Lipka, *Ewolucja ubioru punkowego i jego społeczne determinanty*, „Polska Młodzież” 1 (1989), s. 91-104.

²¹ B. Lenart, *Etos kontestacyjnych ruchów młodzieżowych hippies i punk w latach osiemdziesiątych w Polsce. Analiza porównawcza*, „Kultura i Społeczeństwo” 3 (1993), s. 196.

obieg wydawnictw, młodzieżowe inicjatywy społeczne, teatr uliczny, poezja, plastyka, muzyka. Główne hasło aktywności twórczej subkultur to upowszechnienie twórczości zamiast upowszechnienia sztuki. Zamierzeniem było zlikwidowanie podziału ludzi na twórców i odbiorców. Sztuka subkultur, niezależnie od formy, w jakiej się przejawia, jest zawsze artystycznym manifestem ideologii subkultur. Sztuka ta jest wyrazem wolności jednostki, swobody wyboru własnego stylu życia, zgody na odczuwanie i zaspokajanie potrzeb i pragnień, szukanie szczęścia i zadowolenia w życiu. Jest to także sprzeciw wobec norm społecznych i kulturowych, autorytetów i tradycji. Sprzeciw ów przełożony na język praktyki twórczej oznaczał jej wyzwolenie od wszelkich schematów, od piętnej rutyny i przymusu. Postawy te wypowiedziane są przede wszystkim przez muzykę młodzieżową, która jest dostatecznie „wywrotowa”, by stać się sztandarową muzyką potencjalnych buntowników²².

Młody człowiek potrzebuje grupy, by móc się realizować. Nie zawsze zadanie to spełniają grupy formalne. Stąd tak dużą popularnością obecnie cieszą się grupy nieformalne, nazywane subkulturami bądź podkulturami młodzieżowymi. Uczestnictwo młodych ludzi w subkulturach młodzieżowych jest związane z przemianami w kraju i na świecie. Kryzysy społeczne, polityczne, ekonomiczne, aksjologiczne, rodzinne, światopoglądowe są źródłem niepokoju, destabilizacji i konfliktów społecznych. Często młody człowiek czuje się bezradny. Istotną rolę odgrywa chęć zmiany dotychczasowego porządku reprezentowanego przez świat dorosłych. Dzieje się tak szczególnie wtedy, gdy codzienność jest postrzegana przez młodych jako szara, niesprawiedliwa i okrutna. Chodzi o kryzys dotychczasowego systemu wartości, a także o rozbieżności między preferowanymi normami i wartościami, a ich stosowaniem w życiu przez dorosłych, a zwłaszcza przez najbliższe otoczenie. Przyczynia się do tego również marginalne traktowanie młodych ludzi i niedostrzeganie ich problemów lub bagatelizowanie ich. Dochodzi do tego brak perspektyw rozwoju i samorealizacji²³.

²² Por. M. Pęczak, *Mały słownik subkultur młodzieżowych*, s. 22, 63 n.

²³ Por. M. Szymańczak, *Hippie, punk, poppers i inni. Szkic do monografii młodzieżowych stylów kontestacyjnych lat osiemdziesiątych*, Warszawa 1984,

Rodzice, w pogoni za pracą i pieniędzem, poświęcają zbyt mało czasu swoim dzieciom. Często procesem wychowawczym obarczają szkołę. Szkoła niekiedy nie spełnia właściwie funkcji opiekuńczych i wychowawczych. Następuje starcie naturalnej potrzeby młodych ludzi do łączenia się w grupy rówieśnicze z niedostatkami oferty wychowawczej ze strony dorosłych. Niedomagania wychowawcze w rodzinie i w szkole przyczyniają się pośrednio do powstawania subkultur młodzieżowych, w których młodzi swoim zachowaniem budzą niepokój instytucji wychowawczych²⁴.

Główną jednak przyczyną rozwoju podkultur są nieprawidłowości i zaburzenia w oddziaływaniach socjalizacyjno-wychowawczych oraz utrudnienia w zaspokajaniu podstawowych potrzeb biopsychospołecznych i duchowych. Konflikt pokoleń nasilający się w okresie dorastania, niewłaściwe próby podporządkowania młodych ludzi przez dorosłych, a także próba minimalizowania przez młodzież zasięgu wpływów dorosłych, ich ingerencji i kontroli, zajmują istotne miejsce wśród przyczyn przynależności młodych do subkultur. Nieformalne grupy są dla młodzieży otoczeniem, w którym poszukują oni własnego miejsca, pozycji społecznej, możliwości samodzielnego działania. Młodemu człowiekowi wydaje się, że w subkulturze rozwiąże swoje problemy, które są bagatelizowane przez rodziców, nauczycieli czy innych dorosłych²⁵.

Rozluźnienie więzi rodzinnych, duża ilość rozwodów, osób samotnie wychowujących dzieci, praca zawodowa rodziców i inne problemy współczesności przyczyniają się do tego, że dzieci wiele czasu spędzają poza domem. W tym kontekście maleje rola rodziców w przekazywaniu dzieciom podstawowych wartości szeroko rozumianej kultury²⁶. Jedną z przyczyn jest również kryzys męskości w rodzinie. Dominacja kobiet i brak ojca w domu rodzinnym powoduje braki w kształtowaniu się męskiej roli

s. 3 n; A. Gołaszewska, „Zła” młodzież, czy... nieodpowiedzialni dorośli?, „Wychowanie na co dzień” 3 (1998), s. 5; M. Majewski, *Patologia społeczna wśród młodzieży*, Kraków 1985, s. 50.

²⁴ Por. A. Gołaszewska, „Zła” młodzież, czy..., art. cyt., s. 10 n.

²⁵ Por. T. Müller, *Młodzieżowe podkultury*, Warszawa 1987, s. 8.

²⁶ Por. tamże.

społecznej. Środowiskiem zastępczym staje się wówczas grupa rówieśników. Jest to miejsce zaspokajania wielu potrzeb młodego człowieka, których nie mógł zaspokoić w rodzinie. Subkultura przejmuje funkcję „wychowawczą”. Przynależność do takiej grupy pomaga w budowaniu poczucia własnej wartości²⁷.

Wiele istotnych funkcji z zakresu wychowania przejęły grupy rówieśnicze. Wszelkie dewiacje czy patologie w środowisku rodzinnym czy szkolnym mogą zakłócać prawidłowe przystosowanie się i utrudniają zaspokajanie potrzeb. Do ważniejszych czynników warunkujących wzrost wychowawczej roli grup rówieśniczych należy zaliczyć konflikty z rodzicami, brak pomocy i zrozumienia w rodzinie, brak zaspokojenia potrzeb psychicznych, materialnych i duchowych w rodzinie, alkoholizm rodziców, awantury w domu. W środowisku szkolnym także pewne czynniki warunkują pośrednio przynależność do subkultur. Należą do nich częste niepowodzenia szkolne, brak pozytywnych osiągnięć w nauce, wagary, konflikty z nauczycielami i kolegami.

2. Młodzież we współczesnym świecie a negatywne skutki przynależności do subkultur

Młodzi ludzie znajdują się w specyficznej sytuacji. Dojrzały pod względem biologicznym, seksualnym nie są już dziećmi. Społeczeństwo nie przyznaje im jednak praw i nie nakłada obowiązków cechujących ludzi dorosłych. Nie są obarczeni odpowiedzialnością związaną z finansowaniem swojego utrzymania, z założeniem rodziny, opieką nad dziećmi. Jednocześnie okres dorastania charakteryzuje się nasiloną potrzebą autonomii, a także zaburzeniami społecznego funkcjonowania²⁸.

W socjologicznym ujęciu młodzieży zawierają się dwie perspektywy. Młodzież jest traktowana jako społeczna kategoria obejmująca jednostki młode w sensie chronologicznym i biologicznym, chociaż nie całkiem identyczne pod względem swoich cech społecznych. Młodzież kojarzy się także z młodością. Jest to pojęcie abstrakcyjne, określające stan, w którym znajdują się

²⁷ Por. P. Piotrowski, *Subkultury młodzieżowe...*, dz. cyt., s. 18.

²⁸ Por. tamże, s. 13 n.

młodzi ludzie, lub fazę rozwojową, jaką przeżywają. Termin młodzież odnosi się zatem do zbioru osobników w określonej grupie wiekowej, zaś termin młodość – do stanu, jaki przeżywają.

Oprócz tego, młodzież to nie tylko osoby w określonym wieku, to również jednostki, które mają właściwe sobie dążenia, wzory zachowań, język, prawa i obowiązki, ubiór, sposób spędzania wolnego czasu itd. Cechy te ulegają modyfikacjom pod wpływem zmiennych historycznych, cywilizacyjnych czy środowiskowych. Sytuację społeczną młodzieży można opisać z jednej strony jako stan przejściowy, stan niedojrzałości, nieodpowiedzialności, a z drugiej, jako stan, który zapewnia otwarte perspektywy życiowe. Jako pojęcie wartościujące, młodzież oznacza siłę witalną i źródło odnowy całego społeczeństwa²⁹.

Inną charakterystyczną cechą młodzieży są potrzeby okresu młodocianego. Można tu wymienić potrzebę bezpieczeństwa, miłości, szacunku, poczucia sukcesu, odkrywania sensu świata i sensu własnego życia, twórczości wyrażającej się w ciągłym dążeniu do odkrywania czegoś nowego itp. Zaspokojenie tych potrzeb nie tylko warunkuje właściwy rozwój intelektualny, emocjonalny i biologiczny młodzieży, ale ukierunkowuje również młodą osobę jako zdolną do podjęcia w przyszłości określonych ról społecznych³⁰.

Niezależnie od tego jak zdefiniujemy młodzież, zawsze reprezentuje ona ten etap w życiu jednostki, w którym dokonują się doniosłe zmiany w jej rozwoju. Wśród nich można wyróżnić:

- uniezależnienie się od rodziny – w tym okresie ingerencja rodziców zmniejsza się; młody człowiek znajduje poza rodziną kogoś, kto jest dla niego autorytetem, kogo słucha i naśladuje, kto jest dla niego wzorem osobowym;
- budowanie własnej autonomii – młody człowiek chce sam decydować o swoim życiu; chce mieć poczucie uniezależnienia się od opinii innych;
- wzrost umiejętności społecznych – młody człowiek dostrzega, że różne wydarzenia, sytuacje, mogą być pod pewnymi

²⁹ Por. A. Kłoskowska, *Socjologia młodzieży. Przegląd koncepcji*, „Kultura i społeczeństwo” 2 (1987), s. 26.

³⁰ Por. tamże; J. Szczepański, *Młodzież we współczesnym świecie*, Warszawa 1979, s. 5.

względami dobre, a pod innymi – nie; nabywa zdolności świadomych rezygnacji i działania dla dobra innych³¹.

Zakłócenia społeczne, podobnie jak psychologiczne, deformują osobowość młodych ludzi. Najlepszym przykładem może tu być okres realnego socjalizmu w Polsce. Długotrwały kryzys ekonomiczny powodował, że młodzi ludzie zawężali swoje aspiracje życiowe do zaspokojenia podstawowych potrzeb bytowych. Brak nadziei na wyjście z kryzysu wypierały nastawienia altruistyczne, sprzyjały zaś nastawieniom egoistycznym³².

Młodzież istnieje w społeczeństwie w sposób określony przez przyjęte zasady organizacji społeczeństwa globalnego, ale młodzież wywiera też określony wpływ na dynamikę życia społecznego, na kierunek przebiegu procesów społecznych. Młodzież jest niezwykle istotnym czynnikiem przemian społecznych, dlatego w każdym rozwiniętym społeczeństwie poświęca się jej wiele uwagi.

Młodzież, jak utrzymywał A. Comte, jest wyposażona w instynkt zmiany. Jako pozytywista, Comte przeciwstawiał młodość i zmianę tradycyjnym, konserwatywnie nastawionym siłom starszej generacji. Młodzież z większym dynamizmem niż inne grupy wiekowe, wnosi bunt przeciw złu zastanego świata, wolę naprawiania życia i dążenie do zmian. Pociągają ją wielkie idee, braterstwo, wolność, równość, przyjaźń³³.

Młodzież nie zna kurzu dróg, którymi włoką się komentatorowie prawd przystosowanych do potrzeb dnia dzisiejszego. Siły młode zaczynają zawsze od nowa, nawet w przejmowaniu dorobku. Przy badaniu dróg przemian duchowych i społecznych jako cechy udziału młodych wymienić trzeba: poszukiwanie uzupełnień, wyrównań, tendencja do pójścia w innym niż dotychczas kierunku. Na równi jednak ze zmiennością charakterystyczny jest ciągły powrót do nieurzeczywistnionych ideałów, które przewodziły dawnym pokoleniom, sięganie po wypracowane wzory³⁴.

³¹ Por. M. Braun-Gałkowska, *Którzy bez wiosny rok by mieć chcieli*, w: *Nauki społeczne o młodzieży*, red. T. Ozóg, Lublin 1974, s. 139-146.

³² Por. L. Dyczewski, *System wartości w świadomości młodzieży*, w: *Nauki społeczne o młodzieży*, dz. cyt., s. 66 n.

³³ Por. A. Kłoskowska, *Socjologia młodzieży...*, art. cyt., s. 19 n.

³⁴ H. Radlińska, *Pedagogika społeczna*, Wrocław 1961, s. 19.

Należy jednak pamiętać, że młodzież

jest skłonna sympatyzować z wszelkimi ruchami ideologicznymi protestującymi przeciw zastanej rzeczywistości; nie jest ona z natury ani postępująca, ani reakcyjna, jest po prostu potencjalnie gotowa do protestu³⁵.

Kryzysy psychiczne spowodowane błędami wychowawczymi w rodzinie i w szkole są charakterystyczne dla wieku młodzieńczego. Jednostki szczególnie wrażliwe na łamanie norm społecznych i moralnych mogą próbować ucieczki od rzeczywistości w alkohol, nikotynę, narkomanię itp. Wyznacznikiem psychicznego dojrzewania młodzieży staje się własna aktywność, zarówno w środowisku, jak i w rozwoju osobniczym, na co zwraca uwagę M. Żebrowska³⁶, dostrzegając związek z szerszym postrzeganiem dojrzewania do wolności, swobody, wyboru działania, akceptacji ról społecznych, a w przyszłości partnera życiowego.

Zjawisko chuligaństwa staje się sposobem bycia pokolenia pustki moralnej, które poprzez brutalne odruchy buntu i nienawiści poszukuje daremnie odpowiedzi na pytanie o sens życia. Młodzi łączą się w małe bandy, w głębi pozostają tragicznie samotni i odosobnieni. W trakcie okresu dojrzewania również charakterystyczny jest kryzys oryginalności, który jest jedną z form akcentowania swojego „ja”. Młodzież poszukuje własnej odrębności, co ma niezwykle istotne znaczenie w rozwoju myślenia, języka młodzieżowego³⁷.

Można wyróżnić dwa sposoby istnienia młodzieży w życiu społecznym. Jednym jest obecność wyrażająca się w akceptacji wartości i norm społecznych obowiązujących w zastanej kulturze. Drugim sposobem obecności jest brak zgody na te wartości i normy. Oznacza to podział młodzieży na dwie kategorie: na młodzież o orientacji prospołecznej i młodzież „marginesu”, która swoje potrzeby zaspokaja nie w ramach naturalnych środowisk

³⁵ A. Kamiński, *Analiza teoretyczna polskich związków młodzieży do połowy XIX wieku*, Warszawa 1971, s. 141.

³⁶ Por. *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, Warszawa 1986.

³⁷ Por. S. Szuman, *O rozwoju języka i myślenia dziecka*, Warszawa 1968, s. 34; *O sztuce i wychowaniu estetycznym*, Warszawa 1990, s. 45.

jej życia, środowisk wychowawczych i socjalizacyjnych, lecz w grupach nieformalnych³⁸.

Badacze zachowań młodzieżowych stosują kategorię „subkultura” w odniesieniu do ruchów wspólnotowych, takich jak: hipisi, pacyfiści, gitowcy, punki itp. Ma ona również zastosowanie w analizie ruchów terapeutycznych, zmierzających do ochrony zdrowia psychicznego, niesienia wzajemnej pomocy, jak również do działań w zakresie ochrony środowiska, szeroko rozumianej ekologii. Wzorce i wartości subkulturowe mogą przejawiać się w wieloraki sposób. Często są to: ucieczki z domów, demonstracje, komunalne formy życia, narkomania, terroryzm, samobójstwa, alternatywne instytucje społeczne oraz szeroko rozumiana twórczość artystyczna.

Młodzi ludzie identyfikujący się z subkulturą, przejmują obowiązujące w niej negatywne wzorce zachowań. Przynależność do grup nieformalnych jest początkiem powstawania gangów, grup, które głoszą ideologię skrajnie sprzeczną z obowiązującymi normami społecznymi. Uczestnictwo w grupach subkulturowych może nieść ze sobą szereg zagrożeń dla prawidłowego rozwoju młodych ludzi³⁹.

Niektóre subkultury charakteryzuje wandalizm. Chodzi o takie konkretne przykłady, jak: bezmyślne lub celowe uszkodzanie, niszczenie urządzeń użyteczności publicznej, wybijanie szyb w gablotach informacyjnych, zrywanie rozkładów jazdy, dewastacja ławek w parku, niszczenie urządzeń sanitarnych na terenie szkoły, bazgranie po świeżo wyremontowanych ścianach. Wśród tych zachowań można wyróżnić aż sześć odmian wandalizmu: zaborczy, taktyczny, ideologiczny, mściwy, zabawowy i złośliwy⁴⁰. Negatywny wpływ subkultur na młodzież łączy się także ze wzrostem agresywności⁴¹ i zjawiskami patologii społecznej, takimi jak: alkoholizm, przestępczość, narkomania.

³⁸ Por. S. Pamuła, *Problemy wychowawcze subkultur młodzieżowych*, „Ruch Pedagogiczny” 5 (1986), s. 64-71.

³⁹ Por. P. Piotrowski, *Subkultury młodzieżowe...*, dz. cyt., s. 14.

⁴⁰ Por. H. Machel, *Niektóre właściwości podkultur młodzieżowych*, art. cyt., s. 16 n.

⁴¹ Por. T. Sołtysiak, *Subiektywne determinanty uczestnictwa nieletnich w podkulturach a ich zachowania przestępcze*, w: *Problem podmiotowości człowieka w pedagogice specjalnej*, red. H. Machel, Toruń 2001, s. 175 n.

Członkowie grup subkulturowych są agresywni w stosunku do otoczenia, myślą innymi kategoriami, uważają siebie za kogoś lepszego od innych ludzi, spoza swojej subkultury. Młodego człowieka, który trafił do takiej grupy, cechuje bunt w stosunku do rodziców, agresywne zachowanie, odsunięcie się od rodziny. Rodzicom trudno jest porozumieć się z takim dzieckiem. Subkultura wypacza charakter młodego człowieka. Młodzi ludzie z tych grup często popadają w konflikty z prawem.

Uczestnictwo w subkulturze wpływa na zmianę hierarchii wartości. Wynika to z faktu, że każda subkultura ma charakter alternatywny wobec kultury społeczeństwa. Dlatego odmienne muszą być również wartości preferowane przez daną subkulturę. Charakterystyczne jest, że w większości subkultur najwyżej cenione są wartości pejoratywne. Prowadzi to w konsekwencji do zaburzenia umiejętności rozróżniania dobra od zła. Stąd subkultury wpływają destrukcyjnie i w sposób istotny na osobowość młodego człowieka⁴².

Subkultury młodzieżowe stanowią wynik niedostatecznych procesów socjalizacji do kultury ogólnospołecznej⁴³. Poprzez tworzenie swoistych wartości, w grupach młodzieżowych następuje przekaz systemów symbolicznych na zasadach spontanicznych, w sprzyjających warunkach kontaktu psychicznego. Prawidłowy proces socjalizacji, z psychologicznego punktu widzenia, powinien zmierzać w kierunku przeciwstawienia się uczuciom bezradności i samotności, wychodzić naprzeciw młodzieżowym potrzebom. Tymczasem dzieje się tak, że jednostka dopiero w przyjaznej jej grupie subkulturowej otrzymuje pozytywne wzmocnienia. Dzięki tym wzmocnieniom realizuje potrzeby „wyższego rzędu”.

Doskonałą ilustrację tego procesu stanowi zainteresowanie się współczesnej młodzieży grami komputerowymi. Już w latach osiemdziesiątych XX wieku psychologowie odkryli zjawisko uzależnienia komputerowego. Elektronicznych nałogowców nazwano maniakami klawiatury. Dzieci spędzając wiele godzin przed komputerem, wykazują brak zainteresowania innymi formami

⁴² Por. tamże, s. 181 n.

⁴³ Szerzej o uwarunkowaniach tego procesu patrz: K. Pospiszyl, E. Żabczyńska, *Psychologia dziecka niedostosowanego społecznie*, Warszawa 1985.

aktywności. Tracą więzi z rzeczywistymi ludźmi, a elektroniczny przyjaciel zastępuje im kontakt z grupami rówieśników. Zawęża się ich wyobraźnia i pomysłowość co do form spędzania wolnego czasu. Grają, kiedy jest im źle, kiedy mają kłopoty w szkole, kiedy im się nudzi. Osiągają w ten sposób efekt sztucznego pobudzenia. Dla tych, którzy chcą się psychicznie wyciszyć, jest to forma swoistej ucieczki od realnego świata. Izolują się od rzeczywistych problemów, przez co stają się jeszcze bardziej przygnębieni i samotni.

Podsumowanie i wnioski

Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej zapewne przyniesie kolejne „modne” zachowania młodzieży. Można zauważyć, że Polacy są bardzo podatni na wpływy z „Zachodu”. Subkultury bywają przede wszystkim wyzwaniem dla współczesności w imię przyszłości, polegającym na antycypowaniu przyszłości, torowaniu ścieżek rozwoju nowych idei, tendencji form ekspresji, dokonywaniu diagnozy istniejącego ładu kulturowego z punktu widzenia jego zdolności kreatywnych i podatności na modernizację.

Zastanawiające jest, dlaczego młodzi ludzie tworzą nieformalne grupy, subkultury i przynależą do sekt. Wydaje się, że w znacznym stopniu odpowiedzialnością za to należy obciążyć środowisko rodzinne oraz szkołę, w której młody człowiek nie znajduje poczucia przynależności i wspólnoty. W szkole nikt nie interesuje się tym, co uczeń naprawdę lubi. Poza tym, szkoła zatraciła symbolikę, która wyrażała się w noszeniu tarcz szkolnych, otok na czapkach czy mundurków, a przecież te symbole określały przynależność do określonej grupy, klasy, szkoły.

Należy zwrócić uwagę na minimalizowanie nieprawidłowości oddziaływań wychowawczych na młodzież. Osoby odpowiedzialne za wychowanie muszą sobie uświadomić znaczenie oddziaływań wychowawczych oraz konsekwencji swoich błędnych rozwiązań. Żadna sytuacja w otoczeniu młodego człowieka nie pozostaje obojętna dla jego rozwoju i kształtowania jego osobowości. Ważne jest też właściwe przygotowanie przyszłych rodziców do wypełniania ról rodzicielskich w poszczególnych etapach rozwoju dziecka do osiągnięcia przez nie

dojrzałości, także po ukończeniu przez młodego człowieka wieku dorosłego.

Przeobrażanie się dziecka w osobę dorosłą to trudny czas zarówno dla rodziców, jak i dla nauczycieli. Wymaga spokojnego, uważnego postępowania, nacechowanego miłością, empatią i zrozumieniem potrzeb młodego człowieka. Szczególnie w okresie dorastania dziecka należy kłaść większy nacisk na demokratyzację wzajemnych relacji w rodzinie. Nie jest dobrą metodą wychowawczą ani autorytaryzm, ani zbytnia pobłażliwość. Z wiekiem dziecko musi mieć coraz więcej praw, ale musi też wzrastać zakres podejmowanych przez nie zobowiązań⁴⁴.

Nastolatek musi mieć prawo do wyrażenia swojego zdania. Może też współdecydować o istotnych sprawach rodzinnych. Powinien mieć możliwość brania czynnego udziału w podejmowaniu decyzji w rodzinie i aktywnego życia w domu rodzinnym. Ważna jest też zasada akceptacji ze strony rodziców. Należy uszanować indywidualne wybory dziecka i jego prawo do podążania własną drogą w życiu. Rodzice muszą być przy tym wiarygodni. Chodzi o przykład z ich strony. Deklarowane poglądy rodziców muszą iść w parze z ich codziennym postępowaniem⁴⁵.

Rodzice muszą uszanować intymność dziecka. Nie zwalnia to jednak rodziców z interesowania się dziećmi dorastającymi i przeciwdziałania ewentualnym zagrożeniom. Ważne jest też dotrzymywanie słowa. Potrzeba, aby rodzice rozmawiali z dzieckiem, aby słuchali tego, co ma ono do powiedzenia. Młodzież ma prawo do krytyki, szczególnie wtedy, gdy jest ona zasadna. Wychowanie dorastających dzieci nie jest łatwe. Jednak wsparcie rodziców i nauczycieli, katechetów oraz innych autorytetów, umożliwi prawidłowy rozwój i satysfakcjonujące, twórcze życie w wieku dorosłym⁴⁶.

Dzieci powinny mieć poczucie przynależności już w domu rodzinnym. Należy szanować ich godność, dać im odczuć, że są ważne, przydatne, godne zaufania. Rodzina musi stanowić trwałą i niezawodną grupę odniesienia. Rodzice powinni uczyć dzieci, że zawsze mogą liczyć na wsparcie i zrozumienie. Człowiek,

⁴⁴ Por. P. Piotrowski, *Subkultury młodzieżowe...*, dz. cyt., s. 119.

⁴⁵ Por. tamże.

⁴⁶ Por. tamże, s. 119 n.

który wychodzi z takiej rodziny, nie będzie miał powodu, aby rezygnować z poczucia własnej autonomii i zdrowej niezależności na rzecz przynależności do jakiejś subkultury. Nie będzie szukał grupy, w której ktoś go zaakceptuje.

Jednym z najważniejszych środowisk wychowawczych jest szkoła. W doborze kadry pedagogicznej i katechetycznej potrzeba szczególnych kryteriów, łącznie z uwzględnieniem predyspozycji osobowościowych. Należy eliminować z grona potencjalnych kandydatów na pedagogów i nauczycieli osoby przypadkowe. Istotnym wydaje się też eliminowanie ze środków społecznego przekazu różnych form agresji i innych negatywnych zachowań, a także ograniczanie przedstawiania działalności subkultur i podawania gotowych recept postępowania osób uczestniczących w tego rodzaju grupach.

Właściwym wydaje się przede wszystkim zapobieganie uczestnictwu młodzieży w subkulturach. Istotną rolę w działalności profilaktycznej musi odgrywać całe społeczeństwo. Tylko ono może mieć wpływ na likwidację negatywnych i niepożądanych zjawisk. Dzieci muszą być uczone krytycznej oceny sytuacji oraz zdrowego dystansu w stosunku do treści i hierarchii wartości proponowanych przez subkultury.

Trzeba tworzyć młodym ludziom warunki rozwoju, aby ich potrzeby i pragnienia były uwzględniane w sposób pełniejszy. Należy właściwie ukierunkować potencjalne możliwości twórcze młodzieży. Trzeba lepiej zorganizować spędzanie wolnego czasu przez młodych ludzi, tak aby wносиło to w ich życie pozytywne wartości. W szkole musi być wytworzony taki klimat stosunków między nauczycielami i uczniami oraz uczniów pomiędzy sobą, aby uczniowie chcieli w niej przebywać i z chęcią oraz dumą zdobywać wiedzę. Przystawianie wiedzy powinno łączyć się z wdrażaniem do samodzielności i twórczego, konstruktywnego myślenia. Należy też upowszechniać organizacje młodzieżowe, które przyciągałyby młodzież atrakcyjnymi metodami działania, umożliwiającymi prawidłową samorealizację i pełny osobowy rozwój. Wszelkim działaniom wychowawczym winna towarzyszyć odpowiedzialność moralna osób dorosłych za losy młodego pokolenia⁴⁷.

⁴⁷ Por. A. Gołaszewska, „Zła” młodzież, czy..., art. cyt., s. 5 n.

